

TANULMÁNYOK

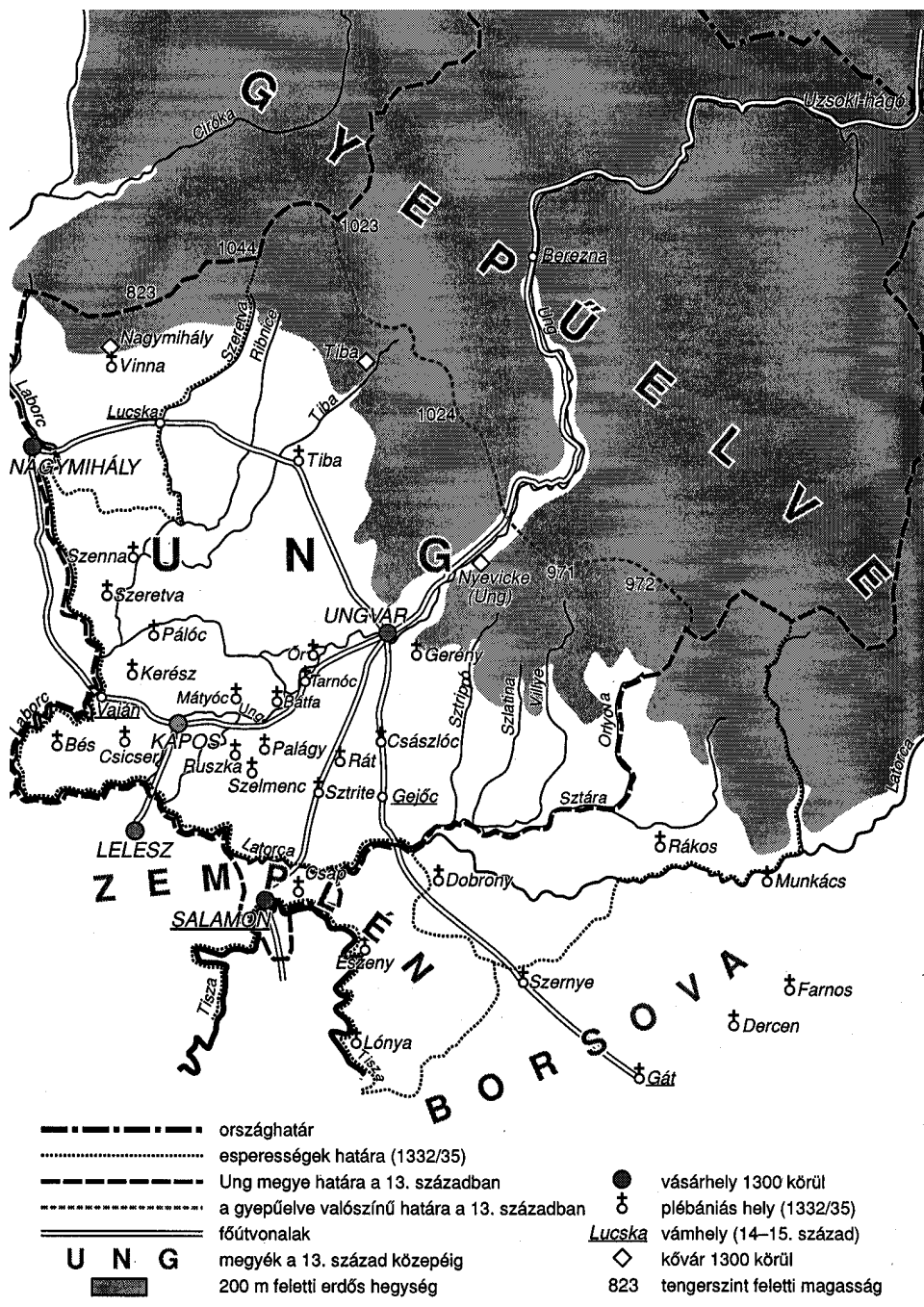
NÉMETH PÉTER

ÁLOM ÉS VALÓSÁG: UNG VÁRA

A 13. század elején Anonymus Gestá-ja megírásakor a latin hungarus 'magyar, a magyar királyság lakója' kifejezés és Ung vár hangtani hasonlósága arra a képtelen ötletre serkentette, hogy a latin szót a magyarból vezette le azon indoklással: „*Hungarusoknak Ung váráról nevezték el őket, ...* (2. fej.). S ha már Ung vára szöbe került, be is kellett illesztenie a magyar honfoglalás történetébe. Helynévből és a Laborc folyó nevéből két sohasem létezett személyt, Salánt és Laborcot teremtett, s hozzájuk egy kis történetet. „*Álmos fejedelem és előkelői ... Ung várához lovagoltak, hogy elfogják Salánust. Mialatt a falak közelében táborot vertek, a vár ispánja, Laborc, akit nyelvükön dukának hívtak, a menekülést választotta, és Zemplén várához igyekezett. A fejedelem katonái azonban üldözőbe vették, egy folyóparton elfogták, és nyomban fel is akasztották, a folyót pedig attól a naptól kezdve az ispánról Laborcnak nevezték.*” (13. fej.). A 2. fejezetben előadott névmagyarázata annyira megtetszett a Névtelen Jegyzőnek, hogy megismételte, mégpedig Árpád fejedelem szájába adva a Salán elleni ütközet előtt elhangzó lelkesítő beszédben: „*Szkiták, akiket a bolgárok gögje Ung váráról hungváriaknak nevezett ...* (39. fej.). E névetimológia sikere lemérhető Kézai Simon, IV. (Kun) László udvari papja 1282–885 közötti krónikájában: „*a hunok ... a Hung nevű folyónál, ahol várat építettek, megszálltak. A nyugati népek a magyarokat e folyóról nevezték el hungarusoknak*” (25. fej.).

A ma történésze jól tudja, hogy a regényes geszta eseményei jórészt légből kapottak. Esetünkben is csak a történet lecsupaszított váza igaz a 13. század elejére, azaz ebben az időben már létezett az Ungvár nevet viselő királyi várispánság, s többé-kevésbé a mai medrében folyt a Laborc. Míg Anonymus más, általa ismert helyeken a honfoglaló magyarokkal várakat ostromoltat vagy épített, Ungvár esetében ez elmarad. Úgy vélem: Ung várispánságáról a királyi udvarban szerezhetett értesülést, a Bodrogbá ömlő Laborc folyóról pedig gyermekkorában hallhatott, mint Dél-Zemplén szülötte. Az a tény, hogy a Laborc bal oldali mellékfolyóját, az Ungot nem említette, bizonyítja, hogy arrafelé személyesen sohasem járt. Pedig milyen jó történetet kerekíthetett volna magából a víznévből is!

Az első ungi ispán az oklevelekben 1238-ban tűnik elő, azonban abból a tényből kiindulva, hogy a 14. századi krónikakompozíció az 1085. év kapcsán említi az Ung és Borsova városok vidékéig behatoló kunokat, egyes szerzők szerint ekkor már léteznie kellett a várispánságnak. Kristó Gyula helyes megfigyelése: Ung megye területileg Zemplén megyéből vált ki, azaz nem szentistváni alapítású. Engel Pál – a megye 14–15. századi történetének kiváló ismerője – szerint a 13. század közepéig csak a megye déli felét, az Ungvártól a Latorcáig az Ung két partján elterülő vidéket ulti meg a részint szláv, részint magyar lakosság. Ezek alapján arra kell gondolnunk, hogy Ung a 12. század első felében szerveződött önálló várispánsággá, királyi vármegyévé. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha arra gondolunk, hogy Kálmán, II. István, II. (Vak) Béla 1099–1139 közötti orosz politikája, a gyakori sereg- és követjárás érlelte meg a három uralkodó va-

Ung megye kialakulása

(Engel: Nemesi társadalom a középkori Ung megyében. Budapest, 1998. 174.)

lamelyikében a szándékot: az addig alig lakott területet a keleti (orosz) kapu védelmére, a hadak fogadására alkalmas várispánsággá kell szervezni, s népekkel betelepíteni. A középkori helynevek közül a Daróc (ma: Dravce) és Solymos, illetve a Kapus, az Őr és talán az Árok utalnak az erdők korai használatára, valamint a határok védelmére. Az első kettő név azt is vélelmezheti, hogy a vidék a várispánság megszervezése előtt erdőispánságként volt királyi tulajdonban. A megye területén előkerült egyetlen honfoglalás kori lelet (Salamon = Salamunovo) a tiszai átkelőhely ellenőrzésével függ össze.

Az Uzsoki- és a Vereckei-hágók, a Halics és Kijev felé vezető utak metszéspontjában álló Ungvár ez idő alatt fejlődött népes várossá. Amikor al-Ídrisi 1154-ben magyar királyság 16 városáról beszámol, Ungvárról (H.n.k.b.r = Hunkubar) mint „nagy és virágzó város”-ról ír, s ez a kijevei kereskedelemmel hozható összefüggésbe. Ungvárnak ez a kitüntetett – határállomás – szerepe a mongol expanzióig (1241) tartott, amikor is elpusztult. Lassan éledt újjá: az 1332–1335. évek pápai tizedjegyzéke szerint az ungvári (Szűz Mária) plébánia papja, Mihály négy alkalommal összesen 52 garas, míg a megye legnagyobb településévé vált Kapos (Vel’ke Kapušany) papja ugyanakkor 144 garas pápai tizedet fizetett, azaz lélekszáma is közel háromszorosa volt Ungvárénak. Még a 14. század végén is csak a megye második települése Nagykapossal szemben, heti piaca (1380) a csütörtöki napra esett. A Drugeteknek I. Károly király által 1328-ban adományozott ungi ispánság, az 1332-ben örökbe kapott nyevicei uradalom részeként szerepel Ungvár a középkorban. A Drugetek homonnai ága Zsigmond király uralkodásának az utolsó évtizedeiben építteti fel a ma is álló vár kastélyszerű elődjét, ennek kapitányait 1440-ben említik első ízben.

Hol állt akkor az ungi várispánság névadó vára, Ung? Míg a környező megyék, Abaúj, Zemplén, Szabolcs, Borsova 10–11. század fordulóján (vagy korábban?) emelt, földből-fából épített várai jól ismertek, addig Ungváré nem! Pedig sok helyen keresték, Ungvárott a várkastély helyén, a ma Ungvárba olvadt Gerényben, a megye egyik monográfusa Ungvártól délebbre, Dereglyő (ma: Drahnov, Szlovákia) falu felett, az Ung és a Laborc szögletében. Bóna István, aki az Árpádok korai várainak adott a közelmúltban jó összefoglalást, az ungi várat a „nem talált várak” csoportjába helyezi, jó érzékkel mutatva rá, hogy az ungvári várban 1949-ben megnyitott szelvényben egy 12. századi település – de nem sánc! – rétegsorait tárták fel.

Ha abból indulunk ki, hogy Ungot a 12. század első harmadában szervezték királyi vármegyévé, nem is kereshetünk olyan szélestalpú fölépítményt ez esetben, mint amilyen Zemplén vagy Abaúj, Szabolcs vára volt. A honfoglalás (895) óta eltelt két évszázad alatt megváltoztak a várépítés módozatai és magának a várnak a funkciói. Bár a sánc még mindig földből és fából épül, mérete jócskán lecsökken, az általa védett, lakóhelyként (a sátor helyett) is funkcionáló torony már kőalapozású, sőt akár az egész földszint is kőből van, s erre ácsolják rá az emelet farészeit. Míg korábban a földvár méretei miatt a környék lakosságát, állatállományát is befogadhatta veszedelem esetén, most már csak az ispánnak vagy helyettesének, az udvarispánnak és a fegyveres kíséretnek kellett a szűkebb területen helyet biztosítani. Ennek az új szerepnek pedig az Ungvár feletti, a Keleti-Beszkidék öserdeje alatt, az összeszűkülő Ung völgyében épült nyevicei vár kitűnően megfelelt. A kérdés az, vajon a történeti és régészeti forrásaink ezt a feltevést alátámasztják-e?

Amikor 1326-ban budaméri Egyed fia Jánost Újvár megyében birtokadományban részesítik, érdemei között felsorolják, hogy „*Homodeus* (az Aba nembeli Omodé nádor) *hűtlen fia* által tartott Hung várának ostromakor kövekkel megsebesítették.” Az ostrom

időpontja jól ismert, 1317-ben történt, amikor az Ákos nembeli Mihály fia: Mikcs mester, a későbbi királynéi udvarbíró, sárosi és zempléni ispán a másik lázadó, Petenye fia: Péter Zemplén megyei várait, Borostyánt, Bodrogszeget és Barkót is ostrommal elfoglalta. Az 1322. évi sárosi birtokadománynál Mihály fia: Mikcs érdemei között említik: „*az Omodé hűtlen fia, László által a király ellenében tartott Nyevicke (Neuichke) királyi várat elfoglalta, a királynak átadta, ott életveszélyesen megsebesült, sok rokona és szerviente meghalt.*” Az 1326. év Ung vára tehát azonos az 1322. év Nyevicke várával! S így volt ez korábban is. Amikor az okleveleink az Ung megyei, Ungvár várához tartozó Bező nevű földről (1292), vagy az Ungvár-i (*Hungwar, Vngwar*) királyi vár Ung megyében, az Ung folyó körül fekvő Panatarnóca földjéről (1310) írnak, akkor ez alatt nem a mai ungvári várat, hanem Nyevicét értették.

Vajon a régészeti emlékek alátámasztják-e Nyevicével kapcsolatos feltételezésünket? A vár feltárásáról szóló előzetes jelentés összefoglalásában arról olvashatunk, hogy egy Halstatt(Gáva-kultúra)-kori földvárra (telepre?) Árpád-kori földvárat emeltek. A földvár korát illetően az ásatás anyagát közzétevő O. V. Dzsembasz szerint nincs 12. századnál korábbra keltezhető tárgy a leletek között. Egy kerek, 2,25 m. falvastagságú, külső átmérőjében 10,8 m-es, belső átmérőjében 6,3 m-es torony is a feltételezett első építési periódushoz tartozik – bár a rétegekből azok kevertsége (kincskeresés) miatt egy sem csatlakoztatható a toronyhoz – s ehhez 11–12. századnak elismert kerámia köthető. Sajnos, a rajzos profiltáblák nem teszik lehetővé, hogy a szerző dolgozatának csak német nyelvű (!) kivonatában olvasható, szláv földvár építését említő kitételét cáfolni tudjuk, de bizonytalansága, s csak a szlovák kutatásra támaszkodó összehasonlító anyaga a földvár korai (9–11. századi) keltezését kétségessé teszi. Magam úgy vélem: a történeti következtetések és a bemutatott régészeti anyag a nyevicei vár 11–12. század fordulóján, vagy egy-két évtizeddel később történt építésével összhangban állnak, egymást erősítik, egyik a másiknak nem mond ellent.

A régész a tárgyi, a történész az írásos forrásokból vonja le következtetéseit. Bár néha ellentmondásba keveredhet a kettő, végső soron mégsem zárhatja ki az egyik a másikat. Összhangjuk megteremtésével így lesz az álomból valóság.

IRODALOM

Anonymusra l.: *Scriptores rerum hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. EMERICUS SZENTPÉTERY. Budapest, 1937. I. 37., 51–52., 81–82. – Kézai Simonra: Uo. I. 165.; magyar fordításuk: A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szeged, 1995. 283., 297., 322., 352. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.), Veszprémy László és Kristó Gyula fordításai. – Az 1085. évi kun betörésre l.: *Scriptores ...* I. 408. – Ung megye kialakulására: KRISTÓ GYULA: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, 1988. 415–416. (Nemzet és emlékezet); ENGEL PÁL: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. Budapest, 1998. 27–28. (Társadalom- és művelődési tanulmányok 25.) – al-Idriszi adata: ELTER ISTVÁN: Magyarország Ídrisi földrajzi művében (1154). *Acta Historica*, LXXXII. (1985) 58., 62. – A pápai tizedjegyek: *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Series I. Tom. I. Budapest, 1885. 258., 326., 351., 366. – A Szűz Mária plébánia templomra: Uo. IV. 299. – A csütörtöki hetipiacra és az ungvári várkastély kapitányaira: ENGEL PÁL: Ung megye tele-

pülésvizonyai és népessége a Zsigmond-korban. *Századok*, 119. (1985) 957. – A korai Ung vára lokalizációkra összefoglalóan: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Budapest, 1994. 700., az Ungvár szócikket TAKÁCS MIKLÓS írta. L. még: BÓNA ISTVÁN: Az Árpádok korai várai. Debrecen, 1998. 54–55. – Az 1322. és az 1326. évi oklevelek: Anjou-kori oklevéltár. Budapest–Szeged, 2000. VI. 711. reg. és uo. X. 188. reg. – Az 1292. évi oklevél: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*. II/4. Budapest, 1987. 3887. reg. – Az 1310. évi oklevél: Anjou-kori oklevéltár ...II. 900. reg. – A nyevicei ásatás közlése: OLEKSZANDR VASZILJOVICS DZSEMBASZ: Előzetes jelentés a nyevicei vár feltárásáról. *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve*, LXI. (1999) 267–312.

A dolgozat első közlése: *Carpatica – Карпатика*. (Ужгород) 13. (2001) 237–240., az Eduard Albertovics Balaguri professzor 70. születésnapjára kiadott kötetben.

